

Johann Siegmund Valentin Popowitsch (Janez Žiga Valentin Popovič), *Vocabula Austriaca et Stiriaca* 1–2 (Frankfurt am Main 2004)

Peter Weiss

IZVLEČEK: Avstrijski slovar, ki ga je v tretji četrtini 18. stoletja sestavil slovenski učenjak Janez Žiga Valentin Popovič (1705–1774), je izšel šele leta 2004 v uredništvu Richarda Reutnerja, ki je k njemu napisal obsežen uvod. Slovar vsebuje mnogo jezikovno-geografskih podatkov za nemščino, odlične razlage in marsikaj primerjalnega, veliko pa se najde tudi v zvezi s Popovičevo materinščino. Občudovanja vredna je avtorjeva razgledanost predvsem po nemškem jezikoslovnem prostoru in po takratni jezikoslovni literaturi

ABSTRACT: The Austrian dictionary composed by the Slovenian scholar Janez Žiga Valentin Popovič (1705–1774) in the third quarter of the 18th century was only published in 2004, and edited by Richard Reutner, who wrote an extensive introduction to it. The dictionary comprises many language-geographical data for the German language, excellent explanations and many comparisons with much information provided regarding Popovič's mother tongue. The author's broad horizon is admirable, especially with regard to the German language area and the linguistic literature of that time.

V uvodih k slovarjem avstrijskih posebnosti v nemščini v zadnjem času čisto na začetku beremo ime učenega slovenskega rojaka iz 18. stoletja, jezikoslovca in naravoslovca Janeza Žiga Valentina Popoviča. V zadnjem času zato, ker je šele od leta 2004 širši javnosti dostopen njegov avstrijski slovar, ki je – sicer občasno uporabljen – skoraj dve stoletji in pol ležal v knjižnici sicer dostopen javnosti, vendar pa neobjavljen. To sicer ni prvi izdani Popovičev slovar, je pa daleč najobsežnejši.

Delo, ki je izšlo v dveh knjigah, si je treba ogledati iz več različno tehtnih razlogov. Prvi je naklonjenost slovarski predstavitvi besedja in iz tega izvirajoča jezikoslovna radovednost, drugi je slovensko gradivo v tem slovarju, tretja pa je pisec slovarja, v Arclinu pri Vojniku leta 1705 rojeni Janez Žiga Valentin Popovič, ki je ustvarjal večinoma v tretji četrtini 18. stoletja.

Popovič je bil slovenskega rodu, kar je, kadar je beseda nanesla na njegov rod, rad pokazal in poudaril. Otroška leta je preživel v Arclinu, potem pa je deset-

leten odšel z bratoma študirat v Gradec. Po končanem bogoslovju ni bil posvečen v duhovnika, ampak je gostoval najprej kot domači učitelj (tudi po slovenskem ozemlju), potoval med drugim tudi v južno Italijo in na Malto ter učil na ustanovah, kakršna je bila plemiška akademija v Kremsmünstru. Od leta 1746 naprej je bil, kot piše Kidrič v Slovenskem biografskem leksikonu, od koder povzemam Popovičeve življenjepisne podatke, »zaseben učenjak in publicist«, sprva v Kremsmünstru, nato v Regensburgu, Nürnbergu in Leipzigu, ustalil pa se je leta 1753, ko je dobil mesto javnega učitelja nemškega jezika in govorništva na dunajski visoki šoli. Tu je ostal dobrih 13 let, preostanek življenja pa je kot delavni upokojenec preživel večinoma v Perchtoldsdorfu pri Dunaju, kjer je obdeloval vinograd in spisal večino svojega avstrijskega slovarja in kjer je leta 1774 umrl.

Popovičev avstrijski slovar se je v prepisu Popovičevega mlajšega sodobnika, piarističnega redovnika in učitelja lepopisja Antona Wasserthala, ohranil v Avstrijski narodni knjižnici. Uporabljali so ga mnogi germanisti in iz njega črpali podatke za svoje slovarje in za druga jezikoslovna dela. Nema lokrat so bila izražena pričakovanja in zahteve, da bi slovar izšel v knjižni obliki, kar je izrecno zapisal recimo že nemški slovaropisec Johann Christoph Adelung osem let po Popovičevi smrti. Navsezadnje se je obsežnega rokopisnega slovarja lotil dunajski germanist Richard Reutner, tako da je zdaj pred nami Popovičev slovar na več kot 770 straneh z urednikovim dodatkom (aparatom). V njem so navedeni v rokopisu prečrtani deli besedila (str. 777–806), spregledi v rokopisu, ki so zahtevali vrvke v objavljenem besedilu (str. 807–818), pojasnila (str. 819–858) in slika ene od rokopisnih strani slovarja (str. 859). Slovarju ustrezno dragocen je v tej izdaji obširni in zgledni Reutnerjev uvod v slovar na 212 z rimskimi številkami označenih straneh, kjer so zapisane tehtne ugotovitve in izčrpno navedeno gradivo, mimo katerega pri raziskovanju Popovičevega dela ne bo več mogoče.

Iz urednikovega uvoda izvemo o Popovičevem življenju in delu le bistveno, saj so dejstva natančneje navedena pri drugih piscih, nazadnje recimo v knjigi Kurta Faningerja o Popoviču kot avstrijskem slovničarju (*Johann Siegmund Valentin Popowitsch: Ein österreichischer Grammatiker des 18. Jahrhunderts*) iz leta 1996.

V uvodu so predstavljeni Popovičev položaj v okviru nemške jezikovne reforme v Avstriji v 18. stoletju in Popovičev pristop in metoda, tj. njegovo jezikovnoteoretično stališče. Iz razdelka o nastanku in dataciji Popovičevega avstrijskega slovarja izvemo, da je misel na slovarsko ureditev avstrijskega besednega gradiva pri piscu zorela od štiridesetih let 18. stoletja in je izkazana tudi v njegovi knjigi *Raziskave morja (Untersuchungen vom Meere)* iz leta 1750, Popovič pa je slovar dopolnjeval do časa tik pred smrtjo, torej do leta 1774 (str. XXXVI–XXXVIII).

Posrečeno je urednikovo mnenje o slovarski strukturi Popovičevega slovarja: »Kdor bi z zahtevami, kakršne se danes postavljajo slovarjem, pristopil k zgodovinskim slovarjem in še posebej k Popovičevemu, bi ga na mestu kap. Glede na izročilo je več gesel, katerih iztočnice se pravopisno ujemajo. Kazalke kažejo v prazno. Sistematičnega tudi sicer ni nič. Kot iztočnica nastopa praviloma v Avstriji veljavna pisna, pogovorna ali narečna oblika, pa tudi to ne dosledno [...]. Za pisanje iztočnic uporablja Popovič nedosledno svoje lastno označevanje. Podatki o pravopisu in etimologiji so nesistematični. In vendar so Popovičeva gesla po drugi strani

v določenem smislu tudi že spet moderna. Zaradi pripovednega sloga, ki sega vse do klepetavosti, so bila že gesla natisnjena Poskusa [*Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland* iz leta 1780 – P. W.] označena kot ‚slovaropisne pripovedi‘ [...].« (Str. XLIII–XLIV)

V slovarju je Popovič navajal sopomenske in heteronimne nize iz različnih jezikovnih zvrsti: črpal je iz slovarjev in drugih del, in ker je prepotoval kar nekaj nemškega ozemlja, je imel ogromno podatkov iz lastnih zapisov, saj si je, kot so poročali njegovi sodobniki, tako ohranjal, kar so mu povedali njegovi informatorji, ki so bili kuharice in otroci (tem je puščal, da so »popravljali njegovo štajersko nemščino«) ter vajenci in služabniki (str. XXXIV). Že iz po Popovičevi smrti natisnjena Poskusa je razvidno, da je bil predhodnik sodobne jezikovne (besedne) geografije (str. CXII). Ker je Popovič prevneto grmadil gradivo, ki ga je potem v svojem bivališču še obdeloval in opremljal z etimološkimi in pravopisnimi izsledki in domislicami, se mu je tako nakopičilo, da »nobeno [njegovo] slovnično in slovaropisno delo ni šlo v tisk v celoti« (str. XXXV).

Pri nemških sopomenkah, ki v avstrijskem slovarju seveda prevladujejo, je bil urednik Reutner v uvodu še posebej pozoren na Popovičeve podatke o prostorski razširjenosti leksemov; po primerjavi s podatki v najnovejših objavljenih nemških jezikovnih atlasih je sklenil: »Primerjava kaže, da Popovičevi besednogeografski podatki sicer ne zdržijo koraka z izčrpnostjo in natančnostjo v modernih jezikovnih atlasih, v glavnem pa držijo« (str. LXXI).

Poskusov etimoloških razlag je v avstrijskem slovarju veliko: Popoviču je šlo še bolj za jezikovno podobnost (str. LXXXII), saj se je znanstveno opazovanje jezikov v tem smislu uveljavilo šele v drugi četrtini 19. stoletja, nemščine z Jacobom Grimmom (str. LXXXIII). Poleg tega so etimologije v avstrijskem slovarju marsikdaj na nepričakovanih mestih, recimo *Schmetten* ‘smetana’, kar se je govorilo v nemščini na področju Češke in Moravske, v geslu *Obes*.

Že v knjigi *Raziskave morja* je Popovič zastavil nov način zapisovanja istih glasov, ki so se v upoštevanih jezikih pisali različno. Res si je, kot ugotavljajo starejši slovenisti, prizadeval za zapisovanje po načelu ena črka – en glas, kar naj bi kazalo na odmik od bohoričice in željo po čem takem, kar smo veliko pozneje dobili z dajničico in metelčico ter nazadnje z današnjim črkopisom na osnovi gajice, vendar pa je pri tem snoval nekaj takega, kot je mednarodna fonetična abeceda. Ni mu šlo za reševanje slovenskih zadreg, ampak tistih, ki jih je imel z nemščino (str. XLIII) in npr. madžarščino, kar pa si bo treba ogledati še bolj sistematično. V avstrijskem slovarju je uporabljen ta način za mnoge nove primere, natančnejši pa je (ali je želel biti) Popovič tudi pri zapisovanju nemških samoglasnikov, kar je v zvezi z njegovimi prizadevanji za nemški pravopis.

Avstrijski slovar je zelo moderen s tem, ker vsebuje 73 ilustracij, ki želijo pri Popoviču, kot piše urednik Reutner, »informirati, ne krasiti« (str. XCI). Prepisovalec Wasserthal jih je prerisal iz Popovičevega izvornika, Popovič pa jih je včasih iz literature, ki jo je uporabljal (str. XCI).

Tako kot je Popovič navajal in kopičil podatke iz drugih objavljenih del (str. LXXI–LXXVIII), so njegov rokopisni avstrijski slovar in tudi objavljeni Poskus iz leta 1780 prepisovali in v svojih delih upoštevali drugi sestavljalci slovarjev avstrijskih

jezikovnih posebnosti (str. XCII–CXI). V 18. stoletju natisnjena Popovičeva dela so upoštevali npr. Adelung in brata Grimm v svojih nemških slovarjih ali Schmeller v bavarskem.

Avstrijski slovar v Reutnerjevem uredništvu sicer ne premore potrebnega registra, saj bi obsegal več sto strani (str. XLII–XLIII). Zato pa je urednik preveril vse dosegljive Popovičeve navedke in zbral natančne naslove virov, ki so zdaj razvrščeni po strokah (pri Popoviču so bili večinoma samo nakazani), tem pa pripisal gesla v avstrijskem slovarju, kjer so navedeni ali nakazani. Pri tem mu je bil v pomoč natisnjeni dražbeni katalog knjig iz Popovičeve zapuščine. Reutner je kar se da natančno navedel tudi vse kazalke na tuja in Popovičeva objavljena in rokopisna dela (str. CXXXVI–CCXII). Seznam Popovičevih del ter primarna in sekundarna literatura o njem obsegata 19 strani (str. CXVII– CXXXV).

Iz urednikove ocene (str. CXII–CXIII) je mogoče povzeti tole bistveno: Popovičev avstrijski slovar je »najobsežnejša dokumentacija avstrijske jezikovne rabe v 18. stoletju«. V njem se mešajo različne slovaropisne zamisli, od katerih sta najpomembnejši zamisel idiotikografije in zamisel enciklopedije. Popovič je z avstrijskim slovarjem še dodatno potrdil vlogo predhodnika moderne jezikovne geografije. Nasprotoval je najvplivnejšemu nemškemu jezikovnemu reformatorju 18. stoletja Johannu Christophu Gottschedu, ki je želel nemško knjižno rabo umeriti po saški iz okolice Meißen; Popovič je v nemški knjižni jezik uvajal pokrajinske knjižne besede, kar je »v okviru zamisli nemškega jezika kot pluricentričnega jezika« zdaj že dolgo samoumevno. (Mimogrede: Avstrijci so pri rabi nemščine v Evropski uniji uveljavili svoje dvojnične izraze za 23 pojmov, recimo *Erdäpfel* nasproti siceršnjemu nemškemu *Kartoffeln* 'krompir', *Fisolen* :: *grüne Bohnen* 'stročji fižol', *Karfiol* :: *Blumenkohl* 'cvetača', *Kren* :: *Meerrettich* 'hren', *Marillen* :: *Aprikosen* 'marelice', *Paradeiser* :: *Tomaten* 'paradižnik' ali *Ribisel* :: *Johannisbeeren* 'ribez' (nav. po Robert Sedlaczek, *Das österreichische Deutsch: Wie wir uns von unserem großen Nachbarn unterscheiden*, Wien, 2004, str. 13).) V avstrijskem slovarju je Popovič pri opisih obravnavanih besed in besednih zvez izredno natančen in izčrpen, tako da je upoštevanja vreden ne le za germanistiko, ampak tudi za druge discipline, kot je zgodovina mesta Dunaja, arhitekture, medicine, botanike, zoologije, lova, iger ipd., pri njem izvemo podrobnosti o tedanjih merah ali vrstah peciva, skratka zelo dragocene podatke izpred kakih 250 let.

Za slovenistiko je Popovičev slovar pomemben zaradi uveljavljanja védenja o slovenskem jeziku in zaradi zapisa slovenskih besed, opisa slovenskih posebnosti, ki so se odrazile v nemščini (kozolec je predstavljen v geslu *Härpfe* in kolač v geslu *Kolätschen*), to pa je velikokrat povezano z iskanjem izvora nemške besede ali z navajanjem drugih besed, ki imajo pri Popoviču podobno obliko. Slovar bo koristen pripomoček tudi pri ugotavljanju nemških izposojenk v slovenščini. – O Popovičevem slovenskem izvoru pričajo tudi v Reutnerjevem uvodu (str. X) navedena imena slovenskih krajev iz okolja, iz katerega je izhajal: Celje, Vranksko, Vojnik, Ljubljana, Maribor, Ptuj, Prebold, Prevole (pri Novem mestu), Podgrad in Tabor (pri Vranskem), Tabor (pri Vojniku), Slovenj Gradec in Vipava. Dodati bi bilo treba še eno, ki je zapisano v geslu »Präßberg. Wind.[isch 'slovensko' – P. W.] Mozirje«.

Rokopisni slovarji, v katerih je upoštevana slovenščina iz preteklih časov, se

še vedno tiskajo. Izhajajo ponatisnjeni delno preurejeni slovarji, kakršen je Pleternikov, pred leti je bil izdan obrnjeni rokopisni Kastelic-Vorenčev slovar in že prej natisnjeni Gutsmanov slovar. Krog zgodovinskih slovarjev pa se še širi: s Popovičevim avstrijskim slovarjem (zaradi težav pri latinskem izgovoru in pomenu naslova slovarja: *Vocabula Austriaca et Stiriacae* pomeni 'avstrijske in štajerske besede') smo dobili slovar slovenskega pisca, ki z nekaterimi zelo modernimi postopki obravnava predvsem nemško pokrajinsko in narečno besedje, upošteva pa tudi mnoge slovenske in druge slovanske besede ter še marsikaj slovenskega, kar vse si bo treba pogledati pobliže.

Richard Reutner, urednik pričujočega slovarja, je poleg razprav o Popoviču za tisk pripravil še dva obsežnejša Popovičeva rokopisa, ki sta izšla v knjigah *Der Abschnitt »Dialecti« aus den vermischten Schriften des Johann Siegmund Valentin Popowitsch (1705–1774)* (2003) in *Orthographische Schriften* (2005). Popovičevega nenatisnjenega gradiva (ne da bi upoštevali njegovo korespondenco) je še kar nekaj, in sicer tudi rokopis Ms 423 iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani z naslovom *Specimen Vocabularii Vindo-Carniolici* (prvič ga srečamo v Pohlinovi *Bibliotheci Carnioliae* – Pohlin ga je dodobra izčrpal za svojo knjigo *Glossarium Slavicum*, izdano leta 1792), ki ga zdaj pripravlja za natis prizadevni in vestni urednik Reutner, tako da bomo lahko »novo« Popovičevo delo, ki je bilo predolgo v rokopisu, kmalu brali natisnjeno.

Peter Weiss, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana
E-pošta: Peter.Weiss@guest.arnes.si